

Інна Стрілець

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

<https://orcid.org/0000-0002-4161-2906>

ipodil@yahoo.com

«СВОЄ» І «ЧУЖЕ» В МІЖКУЛЬТУРНОМУ ДІАЛОЗІ МІСТА НА ПОГРАНИЧЧІ (ІНСКРИПТИ ХІХ, ПОЧ. ХХ СТ. СМТ ГУСЯТИН ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Процеси глобалізації, які непинно тривають і є природним процесом сьогодення, загрожують самоідентифікації особистості, яка є носієм культурного коду нації. Збереження своїх цінностей, їх розвиток, передача наступним поколінням – програмні статті конституцій розвинених країн. Україна – не виняток у цьому. Статті 10, 11, 12 говорять не тільки про збереження та розвиток мови, культурних традицій титульної нації, а й про мови національних меншин; про діалог, який повинен відбуватися в рамках державних проєктів (Конституція України, n.d., ст. 10–12). А вже давно відомо, що там, де відсутній діалог (відповідно, і порозуміння), відбуваються конфлікти, які з часом призводять до кривавих зіткнень.

Місцевості на пограниччі – лакмусовий папірець політики країн-сусідів і внутрішньої політики тієї держави, де проживають як представники титульної нації, так і представники національних меншин. Щоб порушити мирне співіснування народів, вдаються до винайдення вигаданих конфліктних історій не лише на місцевостях реального на сьогодні пограниччя, а й того, яке було до 1939-го, 1940-го років.

Доказовою базою наявних чи відсутніх конфліктів можуть слугувати пам'ятки, які залишились на папері та камені. Останнім прикладом є місце поховання рідних – цвинтарі. Надписи слугують прикладами традицій конкретного часового зрізу, а також є застиглими діалогами зі своїми рідними, майстром, який викарбував на замовлення надпис, оточенням, яке сформувало людину, що відійшла згодом у вічність.

Такі рефлексії навяли надгробні надписи у пограничному колись містечку Гусятин Тернопільської області, яке востаннє належало до Польщі з 1920 і до 1939-го року (а до того періодами у XVII, XVIII ст.).

На цвинтарі збереглися поховання з XVIII століття. Поряд могили ремісників і чиновників, християн візантійського та римського обрядів.

Надписи на могилах переважно українською і польською мовами, подекуди двома мовами і зрідка німецькою. Перефразовуючи відомого польського філософа, священника Ю. Тішнера – це «місце зустрічі, де відбулося розкриття обличчя [особистості – уточнення І. С.]» (Клочковський, 2013, с. 104).

Яка це була особистість тогочасного містечка на пограниччі? Відомо, що у XIX, XX ст. на території західного Гусятина (східний Гусятин розташований на іншому березі річки Збруч і належить до Хмельницької області), який був тривалий час під владою Австро-Угорщини, проживали євреї, українці, поляки, німці, словаки. Містечко впродовж століть було майданчиком співжиття різних народів і культур. Адже ще до того були тут правителі-русичі, поляки, турки, знову українці, як магнати, так і представники визвольних рухів. Оборонне місто, яке у 1559 році отримало Магдебурзьке право, було ласим шматком для володіння, тому багато разів зазнавало руйнації внаслідок військових дій. Проте з часом зусиллями мешканців та нових власників відбудовувалося і розвивалося. «У 1880 році Гусятин став повітовим містом. Цього ж року проведено черговий перепис населення. За його даними, в містечку проживало 5514 осіб. З них: 736 римо-католиків, 698 греко-католиків і 3780 „Мойсеевої віри“» (Горбоватий, 2004, с. 48). Перепис відбувався кожних 10 років. Співвідношення містян залишалося майже однаковим лише з приростом населення. Працювали залізнична станція, пошта, карантинна станція, жандармерія, прикордонна застава, суд, лікарня, млин, бойня. Діяли церква, костел, синагога (Горбоватий, 2004, с. 50). Була державна семирічна школа для хлопців та дівчат, у якій окрім різних предметів вивчали польську та німецьку мови. Бургомістрами та їхніми заступниками ставали по чергово австрійці, поляки, словаки, євреї, українці (за: Горбоватий, 2004). У такому розмаїтті культур панувало мирне співжиття громадян, що, відповідно, привертало увагу багатьох мандрівників, істориків, урядовців для опису території та експериментів. Зокрема, міністр внутрішніх справ Австрії – граф А. Голуховський – робить спробу ввести в українську школу латинську абетку, яка не прижилася. Натомість, під його керівництвом роком пізніше – 1860-го – населення Гусятина знайомиться з новою Конституцією. Послом від Гусятина до парламенту був обраний Іван Борисикевич (1861 р.).

Австрійський письменник Карл Еміль Француз теж відвідав Гусятин у 1873 році як кореспондент газети «Nevefreie Presse» і мав зустріч з рабином містечка Давидом Мойше Фрідманом (Горбоватий, 2004, с. 47), який славився неабиякою мудрістю.

У першій державній школі «навчалися діти поляків, євреїв, службовців австрійської адміністрації, офіцерів місцевого гарнізону, заможних українських родин» (Горбоватий, 2004, с. 47). Доречним тут буде твердження австрійця Ф. Ебнера, який писав, що «неможливо зрозуміти людину, спіраючись на его (я), або на суперечності відношення Я і Ти» (Клочковський,

2013, с. 45). Особистість розкривається тоді, коли вона співпрацює з іншими і мирно співіснує, зберігаючи своє і запозичаючи інше.

Гусятин періоду XVIII, XIX, поч. XX ст. був ремісничим містечком, де традиційно, за словами відомого німецького соціолога Ф. Тьоніса, існувала належність до одного чи подібного фаху або мистецтва. А передумовою та наслідком згуртованої праці та спільного способу мислення є дружба, яка, у свою чергу, втрачає залежність від рідні та сусідства (Тьоніс, 2005, с. 29). Наступні приклади – промовистий доказ вище зазначеної думки.

(1) Tu spoczywa-je Marjana_Trynczuk pro-zyła lit 47_1903¹

[пам'ятник сірий кам'яний. Текст написаний прописом з переносами. Видно, що хтось поправляв фарбою літери. Є помилки. Очевидно, що померла жінка була або українкою за походженням, або ймовірніше, зважаючи на ім'я, – полькою, яка вийшла заміж за українця. Текст, хоча написаний латинкою і на польський лад, містить українські слова «спочиває», «прожила», «літ»];

(2) Tu opoczywa święty pameci zwłōky IANA_COŁTYSA zyioncy_lat 20 misioncuw_3 okonczył zycia roku_1847 dnia 2 lutego_Przychodnie prosie o pozdrowienie Anie_Iskie_Fundator_oyciec SEMIONI_SOŁTYS

[текст (2) містить багато помилок. Зокрема, немає носових літер – відсутні «хвостики/огонки», немає пом'якшень, замість одних літер виступають інші].

Пам'ятник проте виконаний якісно, з каменю, на верху – фігура Св. Івана Хрестителя, патрона померлого.

Тексти виконані польською мовою, але відчутний український вплив, що вказує, можливо, на вподобання, звичні ідеї, які найсильнішою мірою даються взнаки як функції фантазії або пам'яті (Тьоніс, 2005, с. 105). За Ф. Тьонісом,

[...] як інтелект співвідноситься зі звичкою, чуттєвість – із уподобанням, в тому самому сенсі розум як здатність до мови, мислення та обдуманих вчинків співвідноситься з пам'яттю. І якщо пам'ять водночас є розумовим уподобанням та звичкою, то звичка виявляється нижчою (тваринною) пам'яттю. А уподобання – елементарною (загальноорганічною) пам'яттю (Тьоніс, 2005, с. 105).

---

¹ Зберігаємо ідентичність надгробного надпису, викарбуваного на камені, враховуючи переноси (чи їх відсутність), діакритичні знаки/відсутність діакритичних знаків, великі і малі літери. Знаки запитання пишемо там, де неможливо прочитати текст.

Знак у тексті «-» – знак переносу слова в наступний рядок, викарбуваний на камені; знак «_» – напис слова з наступного рядка.

Тобто, ми маємо справу з психологічним підніжжям культури, з тогочасними суспільними умовами, у яких перебувала конкретна територіальна частина України, з домінуючими силами характеру, які – за словами Е. Фромма – самі з-поміж інших стають твірними силами, що формують суспільний процес (Mencwel, 2005, с. 296).

Суголосною щодо цього є думка, висловлена відомим українським етнографом Павлом Чубинським у сьомому томі *Трудов етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край* (частина *Поляки юго-западного края*) умістив написаний ним спільно з Костянтином Михальчуком нарис *Особенности литературы и языка*, у якому, між іншим, йдеться:

Как мы уже заметили, влияние местной южно-русской народности отразилось и на разговорном языке польского общества здешнего края. Кроме многих малорусских слов, вошедших в польский язык, что признавал также известный польский критик Грабовский, малорусское влияние отразилось и на произношении [...].

Язык, подвергшийся такому влиянию, стал терпим не только в общезнании, но и в переписке, хотя в литературе требуется чистота польской речи [...] (Селезньов, 2016, с. 124).

Спостерігаємо також скорочення певних слів, наявність обов'язкових ономастичних даних щодо імені, дат народження і смерті, походження з родин, імен та прізвищ чоловіка/дружини, місця народження та поховання, фундаторів. Є і частина експресійна (емотивна), яка, очевидно, у більшості народів – факультативний елемент тексту та найменш унормований, найменш передбачуваний і найбільш розмаїтий щодо використання мовних засобів, риторичних фігур та літературного доробку конкретного культурного суспільства (Jarosz, 2012, с. 85).

Приклад польською мовою. Дружина звертається до чоловіка, який був учителем:

- (3) Maryan_GÓRSKI_nauczyciel_*9 kwiet. 1860_† 7 lipca 1897

Zwiądłeś jak róža gdy ją mróz owieje
Serce me ciężką okryłeś żałobą
Zostawiłeś mi tylko jedyńą pociechę
Że i ja wkrótce pojđę za Tobą

Cześć jego pamięci

[викарбувано вгорі на кам'яній стрічці. На пам'ятнику вирізьблені квіти].

- (4) [Батьки звертаються до доньки:]

T [foto] S

OLA STRZEMECKA_*1930_†1953_cześć jej pamięci

ciężko wrócić na świat

ciężko leżeć w grobie

jeszcze ciężej droga

Córko zapomnieć o Tobie.

Окрім вірша, емотивна частина охоплює наступні сегменти тексту: вступна формула, лаудація (похвальна мова), ліричний компонент (цитата, прислів'я), кінцева формула. Черговість реалізації обидвох частин є індивідуальною справою (Jarosz, 2012, с. 86) Однак, як зауважує Ю. Ярош, за канонічну форму зазвичай вважають текст з ономастичними даними в ініціальной частині, з лаудацією – в центральній частині і з кінцевою формулою – у фінальній частині (Jarosz, 2012, с. 86). Проте це максимальна модель тексту, яка змінювалася з плином часу.

Найстарші тексти вирізняються передусім довгістю і вишуканою структурою. «Розбудованій формі тексту XVIII-столітніх і тих з початку XIX століття притаманий досить одноманітний репертуар комунікаційних намірів. Інскрипції мають характер біографічної нарації (розповіді, оповіді), містять дуже багато генеалогії та автобіографії власників епітафій» (Jarosz, 2012, с. 86).

(5) FELICIAN_CZER(?)ECKI_Rodzil-sie_roku 1794 w_WARSZAWIE_zmarl_tu roku 1867_PRZYCHODNIO! zmw_zaduszeiego_OICZE NASZ_ZDROWAS_Mario

(6) JÓZEF WALZ_rządca dóbr_*1823 † 12.II. 1886_Proši o pozdrowienie Anielskie

(7) [Пам'ятник греко-католицькому священнику з інскриптами українською і польською мовами:]
DOM [лат. Deo, optimo, maximo – Богу, кращому, найвеличнішому]
Tu po тяжkich трудах спочиває
От. ЮАН ПАВЛО БОЯРСКИЙ
З Диецезії Холмской б. Парох в Заблотю
в Радзинів Декан Деканату Кодиньско-
го делегований Референт до справ Унятс-
ких в комісії віриісповідання в Варшаві
на конец Парох Гусятинський
жив літ 76 упоко(?)... (?) вересня 1898 г.
Вічная Єму память!

(8) DOM
Tu po ciężkich trudach spoczywa
ks. JAN PAWEŁ
BOJARSKI
Z dyecezyi Chełmskiej były Proboszcz
W Zabłotiu w Radzyniu Dziekan deka
Natu Kodeńskiego delegowany Reie
Cent do spraw Unickich w Komisji
Wyznań w Warszawie w końcu
Proboszcz Husiatyński
Żył lat 76 umarł 8 września 1898
Proši o (?) westchnienie

Кириличний текст написаний церковнослов'янською іжицею, тому що за дослідженнями славіста з Австрії М. Мозера,

[...] аж до 1859 р. про збереження україномовної писемної традиції в Галичині дбали майже виключно греко-католицькі священники. Щоправда, під налічкою «руська мова» в них щоразу ховалися різні мовні варіанти. То могла бути й практично чиста церковнослов'янська мова української редакції, й писемна форма народної мови, й мішанка їх обох у різних пропорціях (майже неодмінно з залученням численних полонізмів), і, нарешті, «русинсько-російська» мова [...]. При цьому слід одразу завважити, – наголошує мовознавець, – що церковнослов'янська мова, вживана греко-католицькою Церквою в Галичині, завжди держалася української редакції, на відміну від підросійської України, де з 1720 р. силоміць упроваджено її російську редакцію (Мозер, 2011, сс. 477–478).

Часто автобіографічні фрагменти спостерігаємо і на надгробках дружин шанованих містян.

- (9) MARYA KOTOWICZOWA żona c.k. Komisarza straży skarbowej przeżyła lat 33 † 17.4.1912_Prośi o pozdrowienie Anielskie
- (10) †_TEKLA z PISKORSKICH_MIĆKOWSKA_wdowa po respicyencie eksk. skarbowej_ 1821 † 1907_cześć jej pamięci
- (11) †_[фото]_Tu spoczywa_WŁADYSŁAWA z OSTAFILSKICH_CHLAMTACZOWA_żona c.k. Rady sądu kraj_*14/2 1875 † 11/12 1902.

Фіксуємо також ще один із фрагментів автобіографічних відомостей, щоправда у більш скороченому варіанті (стислому), де вказано лише дівоче прізвище жінки, окрім прізвища за чоловіком.

- (12) †_ТЕОДОЗИЯ зъ ПИЛЯВСЬКИХЪ_КОРОЛИКЪ_*1830 † 20.1.1906_ Вічна Їй память;
- (13) †_ANTONINA_z SKOWRON-SKICH_CHASZCZYŃSKA_*1834 †21.XI.1901_ Prośi o weschnienie do Boga!

Прикметно, що і в польському, і в українському надписі дівочі прізвища викарбувано великими літерами, як й імена, а прізвище за чоловіком – з потовщенням.

Фіксуємо багато скорочень, як українською мовою, так і польською, що свідчить про економію замовників. Адже за кожен літеру потрібно було заплатити майстрові, та й матеріал, на якому викарбовували текст, теж коштував чимало.

Найпоширеніші скорочення:

(укр. мовою)

– Т. С. – тут спочиває (-ють),

- нр, нар. – народився (-лася),
- уп. ВХ – упокоївся (-лася) в Христі,
- пом. – помер (-ла),
- В. Є. П. – вічна єму (єй) пам'ять,
- Р. Б. – раба (раб) Божа (-ий),

(пол. мовою)

- Т. S. – tu spoczywa,
- S. P. – świętej pamięci,
- z d. – z domu,
- c. k. – cesarsko-królewski,
- ur. – urodził -ła się,
- r. – rok.

Зрештою, з плином часу надписи значно скоротилися: зникли автобіографічні відомості, посади, імена замовників, подекуди і фінальна частина з побажанням чи проханням. Проте імена, прізвища, дати народження і смерті залишилися невід'ємними в сепулькральній (надгробній) культурі.

(14) Ту спочиває Антоніна Шахнович † 1924 Вічна памать

(15) Ту спочиває Иоан (?) помер 1905 вічна му памнять

(16) Тут † споч. ГОРГУЦА АНТОН нар.1882 року пом. 11(?) 1941 р., ГОРГУЦА син МИКОЛА нар. (?) 1941р.

(17) Ту спочиває Анна Өірман 1928-70

(18) Т.С. Чаплінські Петро 1856-1947 Марія 1863-1942.

Загалом збереглося 57 пам'ятників, на яких надписи українською мовою (здебільшого – церковнослов'янською), 45 – польською, 2 – німецькою, 16 – неможливо прочитати або ж лише невеликий фрагмент.

Надписи на пам'ятниках, які є живим свідченням тогочасних тенденцій у суспільстві і більшою мірою – виявом індивідуального бачення світу з ментальним вираженням його у діалозі з близькою людиною, Богом, – показують нам реальне ставлення людини до інших і до ситуації в країні/селі/місті. Поєднання елементів двох слов'янських культур, що знайшло своє відображення у текстах, є наслідком кількох процесів, тісно пов'язаних між собою: 1) панівна складова у країні; 2) особисті вподобання; 3) міжособистісні контакти.

За М. Бубером, «лице Бога спочиває у брилі світу», а «завдання людини і її послання – видобути з брили світу Боже Лице» (Клочковський, 2013, с. 50), яке уособлює любов і мир. То, очевидно, й промовисті місця поховань наших предків і дають формулу мирного співжиття на прикордонні з представниками інших етносів: повага до іншого, пізнання себе за допомогою іншого, розуміння і співпраця.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Горбоватий, В. (2004). *У містечку над Збручем: Історико-краєзнавчий нарис. Тріада плюс*.
- Клочковський, Я. А. (2013). *Філософія діалогу. Дух і Літера*; Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського.
- Конституція України. (n. d.). <http://www.president.gov.ua/documents/constitution>
- Мозер, М. (2011). *Причинки до історії української мови*. Нова Книга.
- Селезньов, В. (2016). *Мовні війни: Міф про зіпсованість української мови*. Віват.
- Тьоніс, Ф. (2005). *Спільнота та суспільство. Дух і літера*.
- Ямпольская, А. (2011). *Эммануэль Левинас: Философия и биография. Дух і літера*.
- Jarosz, J. (2012). O zmianach w treści, formie i funkcji duńskich inskrypcji nagrobnych. *Język a Kultura*, 23, 83–96.
- Mencwel, A. (Ed.). (2005). *Antropologia kultury: Zagadnienia i wybór tekstów*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Horbovatyi, V. (2004). *U mistechku nad Zbruchem: Istoryko-kraieznavchyi narys. Triada plus*.
- IАmpol'skaia, A. (2011). *Émmanuél' Levinas: Filosofiia i biografiia*. Dukh i litera.
- Jarosz, J. (2012). O zmianach w treści, formie i funkcji duńskich inskrypcji nagrobnych. *Język a Kultura*, 23, 83–96.
- Klochkovs'kyi, I. A. (2013). *Filosofiia dialohu*. Dukh i litera; Instytut relihiinykh nauk sv. Tomy Akvins'koho.
- Konstytutsiia Ukraïny. (n.d.). <http://www.president.gov.ua/documents/constitution>
- Mencwel, A. (Ed.). (2005). *Antropologia kultury: Zagadnienia i wybór tekstów*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mozier, M. (2011). *Prychynky do istorii ukraïns'koi movy*. Nova Knyha.
- Selezno'ov, V. (2016). *Movni viïny: Mif pro zipsovanist' ukraïns'koi movy*. Vivat.
- T'onis, F. (2005). *Spil'nota ta suspil'stvo*. Dukh i litera.

**“Our Own” and “Strangers” in the Intercultural Dialogue
of a Border Town: Nineteenth- and Early-Twentieth-Century
Gravestone Inscriptions in the Town of Husiatyn,
Ternopil Region**

Summary

This article is devoted to gravestone inscriptions in the former border town of Husiatyn, Ternopil region, which belonged to Poland between 1920 and 1939, and before that – in different periods in the seventeenth and eighteenth centuries. Burials in the local cemetery date back to the eighteenth century. Inscriptions on the gravestones of

artisans and officials, Greek Catholic and Roman Catholic, are mainly in Ukrainian and Polish, sometimes in both, and occasionally in German. Older texts have a more elaborate structure, including an introduction, laudation (words of praise) and a closing formula. Later inscriptions mostly contain only personal details (name, surname, maiden name for women) with the date of birth and death. Some texts written in the Cyrillic script are in Church Slavonic; later ones contain Polish inclusions, such as abbreviations. Inscriptions in Polish (and in German) are in the Latin alphabet; some of them include Ukrainian lexical elements; certain letters are sometimes carved without diacritics (to save on costs). Inscriptions in Polish can be attributed to: (1) the dominant position of the Polish language in pre-World War Two Ternopil Region; (2) personal preferences; (3) interpersonal contacts.

Keywords: borderlands; inscriptions; epitaphs; interpersonal contacts; cultural relations; mutual Polish-Ukrainian influence

«Своє» і «чуже» в міжкультурному діалозі
міста на пограниччі
(Інскрипти XIX, поч. XX ст. смт Гусятин
Тернопільської області)

Резюме

Ця стаття присвячена надгробним надписам у пограничному колись містечку Гусятин Тернопільської області, яке востаннє належало до Польщі з 1920 і до 1939-го року (а до того періодами у XVII, XVIII ст.). На цвинтарі збереглися поховання з XVIII століття. Надписи на могилах ремісників і чиновників, християн візантійського та римського обрядів переважно українською і польською мовами, подекуди двома мовами і зрідка німецькою. Старіші тексти містять розлогу структуру з обов'язковими елементами вступу, лаудації (похвальної мови), кінцевої формули. Пізніші – обов'язкові ономастичні дані особи (ім'я, прізвище; для жінок додатково – з якої сім'ї походить) з датою народження і смерті. Серед текстів, представлених кирилицею, зафіксовано зразки церковнослов'янської мови, якою активно послуговувалися українці на тогочасній території (пізніші тексти містять вкраплення з польської мови у тому числі скорочення). Латинськими літерами представлено польські надписи (окрім двох німецькою мовою), які оформлено і в орфографічній повноті і з обмеженнями в діакритичних знаках (як варіант економії коштів замовника), а також з лексичними елементами української мови (як наслідок: (1) панівної складової у країні; (2) особистими вподобаннями; (3) міжособистісними контактами).

Ключові слова: пограниччя; інскрипти; епітафії; міжособистісні контакти; культурні взаємозв'язки; польсько-українські взаємовпливи